

թեւեղերը Օգոստոսէն խնդրեցին Վոնոնը իրենց թագաւոր:

Ան վերագործաւ Պարթեւաստան, և նստաւ իր հօր գահը: Անոր արեւմտեան կըրթութիւնը և կենցաղավարութիւնը վրդովմունք պատճառեց շուրջիններուն: Կրքեր յուզուեցան, թշնամիներ բազմացան, ուրոք երբ զէնքի դիմեցին, Վոնոն փախուստ տուաւ Հայաստան:

Այդ ատեն հայ գահը թափուր ըլլալուն, հայեր զինք թագաւոր ընտրեցին: Պարթեւ նոր արքան, Արտաւան Գ. հակառակեցաւ Վոնոնի Հայաստան գտնուելուն: Վէճ ու բանակցութիւններ Հոռոմի հետ: Վոնոն, ստիպուած, ձգեց Հայոց աշխարհը: Իրեն բնակավայր նշանակուեցաւ Կիլիկիոյ նաւահանգիստներէն մին: Փորձեց փախչիլ, բայց սպաննուեցաւ:

Վոնոն և Պապ! նմանութեան եղբեր եթէ կային երկուքի միջև, արդեօք զբխեմ զուգակշիռը պիտի յանգէ՞ր նաև Պապի սպանութեան:

Պապ թագաւորի հակառակորդներուն ազմուկը սակայն կրկնապատկուեցաւ, և աւելի յոռի, յամառ, ու յանդուգն շեշտ մը ստացաւ երբ նոր կաթողիկոսի մը ընտրութեան անմիջական հարցը հրապարակ գրուեցաւ:

ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԷՆ

Երանանքի (25)

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ
ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐ

21.

ԵՐԱԺԻՏՏ ԵՈՎԱՍՍՓ

Երաժիշտ Յովասափի գեղարուեստական գործունէութեան պատմութիւնը 725 երկար տարիների հնութիւն ունի: Նա ապրել է և գործել 13րդ դարի առաջին կիսում «հռչակաւոր» Կարին քաղաքում և ամբողջ էութեամբ նուիրուել է հայ երաժըտութեան արուեստի զարգացմանը: Այդ տեսակէտից էլ նա արժանի է ուսումնասիրութեան:

Վաստակաւոր երաժշտի մասին կարգում ենք 1230 թուականին գրուած մի նկարագրող «Աւետարան»-ի յիշատակարանում: Դա «չուշանափայլ, նուրբ և ազնիւ» մագաղաթի վրայ, «Մեսրոպեան բարձրագիր, յստակ և ընտիր երկաթագրով», Գրիգոր գրչի կողմից թէոդոպաւլիսում (Կարինում) գրուած արժէքաւոր ձեռագիրն է, որի յիշատակարանի էջերը ձեռք տանում են 13րդ դարի առաջին շրջանը:

Դա ա՛յն ժամանակաշրջանն էր, երբ Գոնիայի սուլտանը, 1204 թուին, արշաւում է թէոդոպաւլիսի վրայ: Վրացական բանակները, Զաքարէ սպասաւարի առաջնորդութեամբ, շուտով օգնութեան են հասնում և ուժեղ դիմադրութիւն ցոյց տալիս, բայց վերջում պարտուում են և յետ նահանջում: Այդ հանգամանքը հաստատում են ժամանակի վաստակաւոր գրիչ՝ Վարդան քահանայի 1204 թուին, Մշոււ գրած «Տաւնական» ձեռագրի յիշատակարանի հետեւալ տողերը. «Եւ ի կատարման գրոցս՝ սուլտանն Սեւաստիոյ ժողով արարեալ անհուն բազմութեամբ . . . փքացեալ լեռնացեալ ենաւ ի թէոդոպաւլիս և անդի կամեցեալ անցանել յաշխարհն հայոց և վրաց . . . Իսկ աւզնականութեամբն Աստուծոյ եկին հասին զաւրքն վրաց և մեծն Զաքարիէ հանդերձ Իւանեիւ») հարազատուն իւր և այլ աստուածասէր իշխանաւք

և նախարարաւք և յողնախումբ խառնիւ-
նազանն բազմութեամբ հասին ի վերայ
անաւրէն զաւրացն Տաճկաց և յանխնա
կոտորեցին զնոսա, զոմանս ձերբակալ ա-
րարին, և ոմանք ի փախուստ դարձան,
բայց սուլտանն անվրէպ մնաց . . . » :

Ձնայած 13րդ դարի քաղաքական ծանր
և անմխիթար պայմաններին, հայ մշակու-
թային կեանքը Հայաստանում ո՛չ միայն
կանգ չի առնում, այլև առանձին փայլ ու
երանգ է ստանում :

Ահա ժամանակի մատենագրական գոր-
ծունէութեան և գեղարուեստական շարժ-
ման նշանաւոր մի կենտրոն է հանդիսա-
նում վաստակաւոր երաժիշտ Յովսէփի
ծննդավայրը՝ «հոյակապ և հռչակաւոր»
քաղաք Թէոդոպոլիս (Կարին), ուր դար-
գանում և ուշագրաւ նուաճումներ են ա-
նում գրչական և մանրանկարչական ար-
ուեստները : Այդ պատմական քաղաքում
էլ ձեւակերպւում և իրենց ինքնուրոյն
արուեստով փայլում են մի շարք տաղան-
դաւոր գրիչներ և վարպետ մանրանկարիչ-
ներ, որոնց շարքում պատուաւոր տեղ է
գրաւում բնիկ Կարնեցի վարդան քահա-
նան, որ 1204 թուին, Մշոյ «Առաքելոց»
վանքում, մագաղաթի վրայ, երկաթագործ
գրիչ է «Տաւնական» մեծադիր և հոյակապ
ձեռագիրը : Դա հայ գրչական և մանրա-
նկարչական արուեստների առաջնակարգ մի
ստեղծագործութիւն է, որ այժմ գտնւում
է Երևանի պետական Մատենադարանում^(*) :

Կարնի գրչական և մանրանկարչական
դպրոցի պարծանքն է կազմում նաև ար-
ուեստագէտ Գրիգոր գրիչն ու ծաղկողը,
որ 1230 թուին հայ մատենագրութեան
նուիրել է մի նոր ձեռագիր «Աւետարան»,
որի յիշատակարանը, իր բովանդակու-
թեամբ, կրկնակի արժէք է ներկայացնում
այն տեսակէտից, որ նախ՝ ցայտուն գա-
ղափար է տալիս 13րդ դարի առաջին շր-
ջանում Թէոդոպոլիսում (Կարինում) ա-

ռաջ եկած մշակութային շարժման մասին,
Այնտեղ, պատմական քաղաքի, արուես-
տագէտ հոգեւորականները, մի գեղեցիկ
ներդաշնակութեամբ, ընդօրինակում են և
վրձնում մէկը միւսից ուշագրաւ ձեռա-
գրեր և զարկ տալիս դարաշրջանի գրչա-
կան ու նկարչական արուեստների զար-
գացմանը : Այդ շարժման մի գեղեցիկ պատ-
կերը տեսնում ենք 1230 թուականին Գրիգոր
գրչի ձեռքով գրուած «Աւետարան»-ում,
որի յիշատակարանում կարգում ենք. «...
Եւ ես ըստ կարի խնում՝ բազում աշխա-
տութեամբ զձագրեցի խնով ձեռամբ և ծաղ-
կազարդեալ յաւրինեցի ոսկեով պատուա-
կանաւ, հրով փորձեալ և զտեալ և երփ-
ներփն երանգաւք, և պայծառ գեղովք
դրոշմեալ ներգործեցի ի սմա ազգի ազգի
քանդակս խորանաձև և երկնանմանս և այլ
մանրամասն ինչ ծաղկաւք՝ ըստ տուեցե-
լոյ ինձ ի շնորհաց հոգւոյն սրբոյ . . . Եւ
հայկազնեան տուամարիս վեցից հարիւրից
եւթանասուն և ինն ամաց՝ (679 + 551 =
1230) ի հոյակապ և ի հռչակաւոր քաղա-
քիս Թէոդոպոլիսոս :

Ձեռագրի յիշատակարանը հայ երաժշ-
տական արուեստի պատմութեան համար
ուրոյն արժէք ունի այն տեսակէտից, որ
ցայտուն գաղափար է տալիս 13րդ դարում
կարինում նոր երանգ ստացող երաժշտա-
կան մշակոյթի մասին, որի տաղանդաւոր
արտայայտիչը հանդիսանում է երաժիշտ
Յովսէփը : Այս վաստակաւոր արուեստա-
գէտի մասին 1230 թուի ձեռագիր յիշատա-
կարանում ընդգծուած են այսպիսի սեղմ,
բայց բնորոշ տողեր. «... Յիշեալիք Գրի-
գոր գրիչ . . . և զՅովսէփ փիլիսոփայ
(= երաժիշտ) զհոգ(ե)ւոր եղբայր մեր . . . » :

Նոյն երեւոյթն ընդգծել է նաև Գարե-
գին Ա. կաթողիկոսն իր «Յիշատակարանք
Ձեռագրաց» արժէքաւոր գրքի 119րդ է-
ջում, ուր կարգում ենք. «Փիլիսոփայ (=
երաժիշտ), «հոգ(ե)ւոր եղբայր»՝ Գրիգոր
գրչի, 1230 թ., Թէոդոպոլիս կամ Կարին
քաղաքում : Թէ ինչպիսի գործունէու-
թիւն է ունեցել երաժիշտ Յովսէփը և
ինչ գեղեցիկ մեղեդիներով ու տաղերով
է զարդարել հայ եկեղեցական երաժշտու-
թեան գանձարանը, դժբախտաբար, չու-
նինք փաստական աղբիւրներ : Այսօր
միայն պարզ է, որ երաժշտագէտի կեանքի

(*) Հայ ժողովրդի այս ամենամեծ և արժէ-
քաւոր ձեռագիրը մանրամասն ուսումնասիրե-
ցինք 1926 - 27 թուերին, երբ որպէս գիտական
աշխատանք պաշտօնավարում էինք Երեւանի
պետական թանգարանի պատմա - գրական բաժ-
նում, ուր գտնւում էր գրչագիրը : Բաղկացած
է մագաղաթէ 720 մեծադիր թերթերից և ծաւ-
րութիւնն է 34 քիւլրամ : Ձեռագիրը մի քանի
անգամ «գերեզմարուել» է, ինչպէս գրուած է
լուսանցքներում :

որոշ երեւոյթներն իր էջերում լուսարանող 1230 թուականին գրուած ձեռագիրը «Աւետարանն այժմ առանձին գուրգուրանքով պահուում է Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան մատենադարանում:

22.

ԵՐԱԺԻՇՏ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ

Բարձրագոյն կրթութեամբ և գիտութեամբ զինուած իր ժամանակի կուլտուրական դէմքերից մէկը, որ հանրային կեանքում փայլում է նախ որպէս փիլիսոփայ, Սակայն, նրա հասարակական դերն առանձին նշանակութիւն է ստանում, որ նա օժտուած լինելով ձայնական հարուստ և երաժշտական մեծ ընդունակութեամբ՝ զարկ է տալիս իր ապրած դարաշրջանի երգեցողութեան եւ երաժշտական արուեստին: Նոյնպէս նա է, որ առաջին անգամ Բարսեղի գրութիւնից թարգմանում է 24 եղանակ:

Այս փիլիսոփայ, երգիչ - երաժշտի անունն առաջին անգամ կարդում ենք Գրիգոր Դպիր Կեսարացիի(*) «Գիրք Նուագարան»ի 236րդ էջում (1803) հետեւեալը. «Ստեփաննոս փիլիսոփայն գոյով հռչակափայլ երաժիշտ և հմուտ ձայնիցն, զհանուրս ձայնս գոյից՝ բաժանեաց ի մասունս այս ինչ, որք են. բառաչել, կառաչել, խխնչել, բչել, գոչել և այլն. և ի սոցանէ առեալ ի ձայնիցս, ի գործի զուգաթիւս, առ ամենայն ձայնս, մի առ մի երգէր ձայն արարեալս»:

Այնուհետեւ Ստեփաննոսի կերպարը տեսնում ենք Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի «Շնորհալի և պարագայ իւր» խորագրով գրութեան 88րդ էջում, ուր, սակայն, երաժշտագէտի մասին չենք գտնում կենսագրական մի նոր տուեալ: Վենետիկեան տաղանդաւոր քանասէրը համարեա կրկնել է Գրիգոր Դպիրի հաղորդած տեղեկութիւնները, նշելով, թէ Ստեփաննոս երաժիշտը

քսան և վեց եղանակ է յօրինել, բնական իրերի և կենդանիների ձայնից առնելով:

Սակայն, փաստն այն է, որ այդ 26 եղանակը Ստեփաննոսը ոչ թէ յօրինել է, այլ թարգմանել է: Գրիգոր Դպիրի և Ալիշանի հաղորդած սխալ տեղեկութիւնները մեծանուն երաժշտագէտ Կոմիտասը դեռ 1894 թուին «Արարատ»ում տպած իր «Հայոց եկեղեցական եղանակները» խորագիրը կրող անդրանիկ յօդուածով սրբազարել է, ընդգծելով հետեւեալը. «Պատահաբար մեր ձեռքն անցաւ մի ձեռագիր, որի մէջ կար մի անյայտ գրչի գործից մի գլուխ՝ «Բան յաղագս ձայնից թէ ուստի գտաւ» վերտառութեամբ, բոլորովին անկախ գրքի բուն նիւթից: Այս կտորը բաւական շահաւէտ տեղեկութիւններ է հաղորդում, որոնցից մէկն է ոմն Ստեփաննոս փիլիսոփայ երաժշտի մասին: Մեր կարծիքով Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի յիշած Ստեփաննոս երաժիշտը նոյն ինքն այս անձն է, բայց ոչ թէ յօրինել է յիշեալ քսան և վեց եղանակը, այլ թարգմանել է երանելի Բարսեղի գրութիւնից. և որ եղանակների թիւն է քսան և չորս»:

Նկատենք, որ Կոմիտասի միջոցով «Արարատ»ում 1894 թուին արդէն լոյս տեսած «Յաղագս ձայնից թէ ուստի գտաւ» շահեկան այս հատուածը Յարութիւն Քիւրտեանը, որպէս անտիպ նիւթ, տպագրել է Փարիզում հրատարակուող Արշակ Զօպանեանի «Անահիտ» ամսագրում (1935 թ., թիւ 1-2, էջ 320), ընդգծելով հետեւեալ կտրուկ տողերը. «Զմե կարծեր, որ այլուր հրատարակուած ըլլան այս երկու հատուածները, որ արժանի են ուշադրութեան»:

Անշուշտ, եթէ Քիւրտեանը ծանօթ լինէր հայ մատենագրութեանը, տպագրուած մի նիւթ անտիպի անուան ներքոյ ո՛չ լոյս կ'ընծայէր «Անահիտ»ում և ո՛չ էլ սխալ կարծիք կը յայտնէր: Բայց էականն այժմ այդ չէ. այլ այն, որ Ստեփաննոս երաժշտի՝ 24 եղանակի թարգմանութեան կարեւոր խնդրի լուսաբանութեան համար պարտական ենք տաղանդաւոր քանասէր-երաժիշտ Կոմիտաս վարդապետին:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարունակելի՛ 11)

(*) Հայ երաժշտութեան մասին գրող առաջին հեղինակը, որ կեսաբխայի հայ ժողովրդի պարծանքն է, ծնուել է 1740 թուին: Հայ երաժշտական գրականութեան աւանդ է թողել «Գիրք Նուագարան» և «Գիրք երաժշտական», որոնք իր ժամանակին տպագրուել են և պատկերում են հայ հնագոյն մաստակաւոր երաժշտագէտների ստեղծագործական գեղեցկութիւնները: